

KATAR AİLE KANUNU BOŞANMA PROSEDÜRÜ ÜZERİNE FIKHÎ BİR ETÜD

Mustafa HAYTA*

ÖZ

Katar'da¹ alanında ilk olma özelliğine sahip, 22 sayılı ve 29/06/2006 tarihli “Katar Aile Kanunu”, beş ana bölümden (kitâb) ve 304 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışma kanunun sadece ayrılık şekillerini (talâk, Muhâlea ve tefrik) ihtiva eden II. bölümünü ele almış ve İslam hukuku açısından değerlendirmiştir. Bunu yaparken, çalışma fikhî mezheplerin ilgili kanuna ne kadar tesir ettiğini, daha ziyade hangi mezhebin dikkate alındığını belirlemeye çalışmış ve yer yer 1917 tarihinde farklı mezheplerden telfik usulü ile yasalaştırılan Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne atıflar yapmıştır. Böylece mukayeseli hukuk çalışmalarına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Kanunun toplumda meydana getirdiği etkiyi tespit için basın-yayına müracaat edilmiştir. Araştırma neticesinde ilgili kanunun genelde Hanbelî mezhebini esas aldığı ancak bazı konularda İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328)

* Dr Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD, Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Adana, Turkey. e- mail: mhayta@cu.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9165-8232>

¹ 1971 yılından bu yana bağımsız egemen bir devlet olan Katar, Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi'nin altı üyesinden (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman ve Bahreyn) biridir ve Ortadoğu-Arap havzasında bulunmaktadır. Arap Körfezi'nin kuzeyine doğru uzanan 11.500 kilometrekarelik bir yarımadadan oluşan Katar'ın başkenti Doha'dır ve 2,7 milyon nüfusa sahiptir. Çok büyük petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Katar'ın ekonomisinde balıkçılık, inci avcılığı ve sanayileşme hatırı sayılır bir öneme sahiptir. [Bk. Zekeriya Kurşun, “Katar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), XXV: 29-31; Serhat İnce, *Katar ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri 1981-2010 Arası*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015, 9 vd; <http://www.orsam.org.tr/files/OA/26/8leyle.pdf> (31.01.2018)] Mutlak monarşi ile yönetilen Katar, körfez ülkeleri arasında anayasal ve kanunî düzenlemelerle dikkat çeken nüfusu küçük bir emirlik olarak göze çarpmaktadır. %68 Müslümanlık, %13 Hinduizm, %13 Hristiyanlık, %3 Budizm, %3 diğerleri ile ülkede Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. 2013 yılından itibaren Katar, Şeyh Temim b. Hamed b. Halife Âl-i Sâni tarafından yönetilmektedir. (https://insamer.com/tr/katar_821.htm (04.09.2019)).

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 02/11/2019

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 06/03/2020

yaklaşımını tercih ettiği görülmüştür. Kanunda farklı mezhep ve inançtaki insanlara adli muhtariyet tanınmıştır. Kadın ve ailenin saygınlığı, korunması ve mahremiyetine önem verilmiş, hakimlerin yargılama yanında ıslah görevine de dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Katar, Fıkıh, Kanun, Aile, Boşanma, Osmanlı Aile Kararnamesi

A FIQHI STUDY ON DIVORCE PROCEDURE OF QATAR FAMILY LAW

ABSTRACT

“Code of Qatar Family Law” (Law Code No: 22, Date: June 29, 2006) which has the distinctive feature of becoming the first in its field in Qatar is comprised of five main parts (books) and contains 304 articles in total. This study covered the second part of the law code which addressed only the forms of divorce (talaq/repudiation, khul/mutual divorce, judicial divorce) and evaluated it in the context of Islamic law. In so doing, the study attempted to ascertain to what extent each Islamic school (madhhab) of jurisprudence (fiqh) affected the law code particularly endeavoring to find out which school of jurisprudence had strong influence on its legislation, and, on occasion, referred to Ottoman Family law which, in its enactment in 1917, benefited from views of different Islamic schools of jurisprudence through compilation method. Hence, the study aimed to contribute to the comparative legal research studies. In order to identify implications of the law code on Qatari society, Qatari press was analyzed. At the end of the research, it was discerned that the law code was constituted primarily on the basis of Hanbali school of jurisprudence. Approaches developed by Ibn Taymiyyah (DoD 728 AH / 1328 CE) were preferred in certain issues. In the law code, judicial autonomy was granted to people who were members of different madhhabs and beliefs. Moreover, importance was attached to the prestige, protection and privacy of woman and family, and attention was drawn to the correctional duty of judges as well as their judicial duties.

Keywords: Qatar, Fiqh, Law code, Family, Divorce, Ottoman Family law

Giriş

İslam dünyasında kanunlaştırma faaliyetleri, Osmanlı’da 1839 Tanzimat Fermanı’yla resmen başlamış ve her alanda köklü değişikliğe gidilmiştir. Tanzimat’ı takip eden süreçte cezadan ticarete, eşyadan borca, anayasadan usule kadar hukukun her alanına ilişkin düzenleme yapılmıştır. Arazi kanunu, Mecelle ve Aile kararnamesi örneğinde olduğu üzere kimi kanunlarda kanun yapıcılar, gelenekten beslenirken; ticaret, anayasa ve mahkeme teşkilatı gibi kimi kanunlarda ise Batı’dan büyük oranda

iktibaslar yapılmıştır. Başta Mısır olmak üzere diğer İslam ülkeleri de kanunlaştırma çabalarına sahne olmuştur.²

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan antlaşmasıyla yeni bir döneme girilmiş, Türkiye Cumhuriyeti kendi geleneksel metinlerinden kanun üretme faaliyetini terk ederek hukukî anlamda yönünü tamamen Batı'ya dönmüştür.³

3 Eylül 1971'de bağımsız bir devlet haline gelen Katar'da ise kanunlaştırma faaliyetleri, henüz yeni olmakla beraber geleneksel, özgün ve yerli mantalite ile icra edilmektedir. Söz gelimi Anayasasında Katar'ın bağımsız demokratik bir Arap devleti olduğu, dininin de İslam olduğu ifade edilmiş, ayrıca yasama çalışmalarında ana kaynağın “İslam şeriatı” olduğu belirtilmiştir (md. 1).

Kanunlar da Anayasa'da yazan bu temel ilkeye göre düzenlenmiştir. Örneğin 2004 tarih ve 11 No'lu Katar Ceza Kanunu, İslam hukuku ve ceza siyasetine uygun olarak hazırlanmıştır (bk. md. 1; 47).⁴ Keza, 22 sayılı 2004 tarihli Medeni Kanun şer'î hükümlerden yararlanarak hazırlanmış ve kanunun lafzı ve ruhuyla değindiği bütün konularda uygulanacağı ifade edilmiştir. İlgili meseleye uygulanacak bir kanun maddesi yoksa hâkim sırasıyla *İslam şeriatı*, Katar toplumunun *örfü* ve *adalet* kaidesine göre hüküm verecektir (md. 1).

22 sayılı 29/06/2006 tarihli Katar Aile Kanununun da temel kaynakları, genel olarak İslam dini, özelde ise mezhepler ve fikhî kâidelerdir. Katar Aile Kanunu, beş ana bölümden (kitâb) ve 304 maddeden oluşmaktadır. I. bölüm, evlilik öncesi ve sonrasına ilişkin hükümlere ayrılmış; II. bölümde ise ayrılık şekilleri, iddet ve hidâne gibi

² Bk. Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*. (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2015); Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Mimoza Yayınları 2015), 557 vd.

³ Bk. M. Âkif Aydın, “Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol”, *İslâmî Araştırmalar*, 8/3-4, (1995), 166-172.

⁴ Bk. Ahmed Samir Hassenein, “İslam Ceza Hukuku'nun Katar Ceza Kanunu Üzerindeki Etkisi = The Impact of Islamic Criminal Law on the Qatari Penal Code = Eseru Ahkami's-Şeriatî'l-İslamiyye ala Kanunî'l-Ukubati'l-Katar”, çev. Soner Duman, *İslam Ceza Hukuku = Islamic Criminal Law = El-Kânûnû'l-Cinâiyyû'l-İslâmî*, ed. Abdurrahman Eren vd., (İstanbul: Lale Yayıncılık 2017), II/50-77.

sonuçları işlenmiştir. III. bölümde ehliyet ve velayet; IV. bölümde hibe ve vasiyet; V. bölümde ise miras hukuku ele alınmıştır.

Bu çalışmada sadece II. bölümün bir kısmı, “ayrılık şekilleri” ele alınacak, talâk, muhâlea ve tefrike ilişkin kanun maddeleri mezheplerin yaklaşımları ile mukayese edilecektir. Zaman zaman da 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’yle karşılaştırma yapılacaktır.

Kanunun ne tür sonuçlar doğurduğu, beklentileri karşılayıp karşılamadığı hususu çalışmanın pratik tarafı olup bunun tespiti için en azından Katar toplumunun parçası olmak gerekir. Ancak konu hakkında fikir vermesi açısından yer yer basın-yayımda çıkar haberlere de yer verilecektir. Bu araştırma, daha ziyade teorik kıyaslamalar üzerinden yürütülecektir.

Kanun⁵ koyucu giriş maddelerinde (1-4) ilgili kanunun resmî gazetede ilanından itibaren yürürlüğe gireceğini, ilk derece ve temyiz mahkemelerinde görülmekte olan ve hakkında henüz kesinleşmiş karar bulunmayan aile ve miras ile ilgili bütün davalar için cârî olacağını belirtmiştir. Ayrıca hâkime hüküm kurma esnasında takip edeceği bir yöntem de sunmaktadır. Buna göre ilgili kanun, lafzı ve ruhuyla değindiği bütün konularda uygulanacaktır. Meseleye tatbik edilecek bir kanun maddesi bulunmaması halinde hâkim Hanbelî mezhebindeki râcih kavle göre amel edecektir.⁶ Şu kadar var ki gerekçeli kararında sebeplerini açıklamak şartıyla mahkeme, başka bir yaklaşıma göre de hüküm verebilecektir. Bu da mümkün değilse kanun koyucu, hâkime tercih yetkisi tanımış ve diğer dört mezhepten istifade edebileceğini belirtmiştir. Bunun da mümkün olmaması halinde genel fikhî kâideleri tatbik yoluna gidebileceğini karara bağlamıştır.⁷

Kanun koyucu, md. 4’te kanunun uygulama alanından söz etmiştir. Buna göre bir kanun maddesi bulunmaması halinde Hanbelî mezhebinin râcih kavline göre amel etmeyi öngörse de gerek Hanbelî mezhebine mensup olmayanların kendi mezheplerine gerekse de gayr-i müslimlerin

⁵ İlgili kanun metni için bk.

<http://www.almeezan.qa/LawPage.aspx?id=2558&language=ar> (05.09.2019).

⁶ Bk. <http://www.wluml.org/ar/node/1908> (04.09.2019).

⁷ Bk. <https://www.qscience.com/content/journals/10.5339/irl.2013.c1.2> (04.09.2019).

kendi dinlerine/inançlarına tabi olabileceğini açıkça belirtmiş ve böylece farklı mezhep ve dinlere bir nev'î adlî muhtariyet tanımıştır. Şu kadar var ki kişilerin gönüllü olarak bu kanunla yargılanmak istemeleri ya da çekişmeli tarafların farklı din ve mezhebe mensup olmaları halinde ilgili kanun tatbik edilecektir.⁸

Kanun koyucu ilgili düzenlemenin II. kitabını, evlilik birlikteliğinin sona ermesine, ayrılığın şekillerine ve sonuçlarına ayırmıştır. Buna göre, evlilik birlikteliği,

- 1) kocanın iradesiyle (talâk)
- ii) tarafların rızalarıyla (muhâlea)
- iii) taraflardan birinin ölmesiyle
- iv) mahkeme kararıyla (tefrik/fesih) son bulacaktır.

Ayrılığa ilişkin bu genel hükümlerden sonra yukarıda işaret edilen evlilik birlikteliğini sonlandıran hususlar, ayrı başlıklar halinde düzenlenmiştir.

I. Talâk

Kanunda talâk, “*sabîh nikâh akdini şer’î örfte talâk için vaz’ edilmiş lafızlar ile bozmak*” şeklinde tanımlanmış ve talâk yetkisi, öğretiyeye uygun olarak kocaya ya da kocanın sadece bu amaçla yetkilendirilmiş vekiline tanınmıştır. Ayrıca daha önce koca, talâk hakkını karısına tefvîz etmiş ise karısı da bu yetkiyi kullanabilecektir (md. 109).⁹

Talâk yetkisine sahip olan kimse, bu yetkisini prensip olarak mahkemede hâkim huzurunda sarîh ifadelerle kullanacaktır. Talâk

⁸ Osmanlı döneminde benzer uygulama için bk. M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Klasik Yay., 2017), 34 vd.

⁹ Bk. İbn Mâce, “Talâk”, 31; Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 4: 381; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10: 113; Abdulvehhâb Hallâf, *Abkâmu'l-avvâli's-sabsiyye fi's-ser'ati'l-İslâmiyye*, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990), 131. Bu yetkinin neden erkeğe verildiğiyle ilgili olarak bk. Zeydan, *el-Mufassal*, 7: 348-9.

mahkeme dışında gerçekleşmiş ise hukuk nazarında bunun geçerli olması, beyine¹⁰ ve ikrar ile ispat olunmasına bağlıdır (md. 113).

Talâkın hukuken geçerli olması için ayrıca ehlienden yani akıl ve ihtiyar sahibi birinden sadır olması da gerekir. Buna göre akıl hastalığına (cünûn), akıl zayıflığına (ateh) müptela olanın ve ikrah, sarhoşluk, öfke vb. idrak ve iradeyi sakatlayan fiillere maruz kalanın talâkı geçersiz sayılmaktadır (md. 110).¹¹ İkrâh konusunda Hanefîler'in aksine içine İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) de dahil olduğu cumhurun yaklaşımı benimsenmiştir.¹² İlgili kanunda sarhoşluğun iradî-gayr-i iradî olup olmadığından söz edilmemiştir; ancak öğretide sarhoşluğun talâka etkisinde iradî olup olmadığı şeklinde bir ayrıma gidilir. Sarhoşluğun ilaç, narkoz vb. yollarla oluşması ya da sarhoş edici maddenin ikrah altında alınması durumunda bunun talâka etkisinin olmayacağı ve sarhoşun talâkının muteber sayılmayacağı açıktır.¹³ Aksi durumda ise ihtilaf söz konusudur. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî bilginlerin bulunduğu çoğunluğa göre iradî ve gayr-i meşrû yolla sarhoş olanların talâkı muteberdir.¹⁴ Görünen o ki bu hususta kanun koyucu bazı sahabî, tabiîn ile Ahmed b.

¹⁰ Beyyine, kanunda (mad. 1) "bir hususun ispatı hukuken kendisiyle mümkün olan her vesile" olarak tanımlanmıştır.

¹¹ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2: 79, 83; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10: 228-232; Ebu'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdullah Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007), 14: 156; Mansûr b. Yunus Buhûtî, *Keşşâfu'l-kanâ' 'an metni'l-İknâ'*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 5: 237; İbn Kayyim, *Zâdu'l-me'âd*, 5: 186.

¹² Bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tabâvî*, thk. İsmetullâh İnâyetullâh Muhammed ve dğr. (Beyrut-Medine: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2010), 5: 5; Ebû Muhammed Osman b. Ali ez-Zeylâ'î, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzî'd-dakâik*, (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315), 2: 194; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid, (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 4: 438-439. Aile Hukuku Kararnamesine göre (md. 105) ikrah ile vukû bulan talâk muteber değildir.

¹³ Zeydan, *el-Mufasssal*, 7: 368; Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şabsiyye fî's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 248.

¹⁴ Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tabâvî*, 5: 13; Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2: 79; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10: 116 vd.

Hanbel, İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve Zâhirîler'in yaklaşımını dikkate almıştır.¹⁵

Öfke anında gerçekleşen talâkın muteberliği de doktrinde tartışma konusu olmuştur. Hz. Peygamber'e nispet edilen “üç şey vardır ki, ciddisi de ciddî, şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve kişinin ric'î talâkla boşadığı hanımına geri dönmesi”¹⁶ mealindeki hadis etrafında dönen bu tartışmada Malikî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçular, öfkeli kimseden sadır olan talâkın hukuken geçerli olacağı kanaatindedirler.¹⁷

İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve Hanefiler özellikle de İbn Abidin (ö. 1252/1836) ise rıza, ihtiyar ve idraki sakatlayan bu tür halin talâka etkisi olmayacağını iddia etmişlerdir. Ancak bu bilginlere göre hüküm, öfkenin keyfiyeti ve dozuna göre farklı olacaktır. Başlangıç safhasındaki ve akli melekeleri dumura uğratmayan hafif öfke halinde yapılan talâk, geçerli iken yaşadığı infialin etkisiyle ne dediğinin ve yaptığının bilincinde olmayan, tasavvur ve idrak kaybı yaşayan kimsedeki orta düzey ve ileri öfke halinin talâka bir tesiri olmayacaktır.¹⁸ Kanun koyucunun öfke konusunda bu yaklaşımı benimsediği görülmektedir.

Kanun metninde geçen “vb. idrak ve iradeyi sakatlayan” şeklindeki kayıttan sarhoşluk ve öfkenin dışında kalan ve öğretilde talâka etkisi

¹⁵ Bk. Tahâvî, *Muhtasarü ibtilâfî'l-ulemâ*, 2: 430; İbn Hazm, *el-Muballâ*, 9: 471; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7: 379; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 33: 102; İbn Kayyim, *Zâdu'l-me'âd*, 5: 190; Ayrıca Aile Hukuku Kararnamesine göre de (md. 104) sarhoşun talâkı müteber değildir.

¹⁶ İbn Mâce, “Talâk” 13; Ebû Dâvud, “Talâk” 9; Tirmizî, “Talâk” 9.

¹⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Abkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammad İbrâhim el-Hifnevî-İsmâil Muhammed Şendîdî, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2011), 4: 204; Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve'l-tahsîl*, thk. Muhammed Hacı ve dğr. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 3: 151; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 10: 155; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 10: 359-360; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kemâ'*, 5: 235.

¹⁸ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fî hükmî talâkî'l-gadbân*, nşr. Muhammed Afifî, (Beyrut-Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmî -Mektebetü Ferkad el-Hânî, 1986), 38-39; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâi'ü's-sana' fî tertibi's-serai'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 3: 95; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhâtâr*, 4: 452. Ayrıca bkz. Fatih Çınar-Nasi Aslan, “Öfkeli Şahsın Boşaması ile İlgili Rivayetin İslam Hukuku Bağlamında Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. XXIX, (2017): 253.

tartışılan uyku, uyurgezerlik, bayılma, hipnotik telkin, hata gibi hallerin anlaşılması mümkündür.

Kanuna göre talâk yetkisine sahip olan taraf, bu yetkisini sarîh lafızlarla (ör. seni boşadım, boş ol, evliliğimiz burada bitti) kullanabileceği gibi kinevî (kapalı) lafızlarla da (ör. seni serbest bıraktım, ailenin yanına git, artık kadınım değilsin) kullanabilir; ancak kanun koyucu, kinevî lafızlarda “boşama niyetini” gerekli görmüştür (md. 106-7).¹⁹

Kinâyede, bir söz hem hakikî hem de mecazî manaya gelecek şekilde kullanıldığından ve sarîh lafızdan farklı olarak kinâyede bir husus, doğrudan ve âşikâr olarak değil, dolaylı ve üstü örtük olarak ifade edildiğinden²⁰ kinevî lafızlarda kanun koyucunun boşama niyetini dikkate alması cumhurun yaklaşımına uygun ve isabetli bir tutumdur.²¹

Talâkın kitâbetle de (mektup, mesaj, faks ve internet yoluyla) ika edilmesine imkân tanıyan kanun, nutuk ve kitâbet sorunu olanların işaret-i ma'hûdesini de lisan ile beyan gibi kabul etmiştir (md. 107). Böylelikle doktrinde nerdeyse ittifakla kabul edilen görüşler yasalaştırılmıştır.²²

Kanun koyucu, md. 108'de öğretide talâkla ilgili tartışmalı hususları düzenleme yoluna gitmiştir. Bunlardan ilki, boşama eyleminin gerçekleşmesi muhtemel bir duruma bağlanması şeklinde

¹⁹ Aile Hukuku Kararnamesi'ne göre (md. 109): Talâk, elfâz-ı sarîha ile vâki olur. Müteâref olan elfâz-ı kineviyye dahi sarîh hükmündedir. Amma müteâref olmayan elfâz-ı kineviyye ile talâkın vukûu ancak zevcin niyyetine mütevakkıftır. Zevcin talâka niyyet edip etmediği hakkında tarafeyn ihtilâf etseler zevc yeminiyle tasdik olunur.

²⁰ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm: Belâgat*, trc. Zekeriyâ Çelik, (İstanbul: Litera, 2017), 477; Muhammed b. İsmail Emir es-San'anî, *İcâbetü's-sa'il şerhu Bugyeti'l-amil*, thk. Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâğî-Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdel, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 268.

²¹ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid: (mezheplerarası mukayeseli İslam hukuku)*, red. Vecdi Akyüz, trc. Ahmed Meylani, (İstanbul: Ensar Yayınları), 1: 459 vd.

²² Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985/1405), 7: 378-9; Muhammed Ebû Zehre, *el-Abvâlî'ş-şahsiyye*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1957), 296; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992), 2: 184 vd. İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) sarîh lafızlarla yapılan boşamada da niyet aranacağına ilişkin görüşleri için bk. *Zadu'l-meâd fî bedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb el-Arnâvud, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994), 5: 288 vd.

tanımlayabileceğimiz ta'likî şarttır.²³ Falancalarla konuşursan veya sigara içmeyi bırakmazsan ya da ben isteyken çocuklarımın bakım ve beslemesini ihmal edersen benden boş ol, şeklindeki ifadeler buna örnek oluşturur.

Bu şekildeki bir talâk doktrinde geçerli kabul edilmesine karşın kanun, şart gerçekleşse dahi boşanmanın meydana gelmeyeceğini kabul etmiştir. Kanuna göre boşamaya ilişkin irade beyanı, kayıtsız ve şartsız (müneccez) olmalıdır (md. 108). Anlaşılan o ki kanun koyucuya göre, kocanın talâkı şarta bağlamasındaki maksadı boşamak değil, söz konusu fiili teşvik etmek ya da karısını bu eylemlerden vazgeçirmektir.

Kanun koyucunun bu konudaki düzenlemede İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Teymiyye'nin görüşlerini esas aldığını söylemek mümkündür. Çünkü onlara göre bir şeyi yaptırmak veya bir şeyden vaz geçirmek ya da bir haberin doğruluğunu tekit etmek için yapılan şartlı talâkta kocanın gerçek niyeti, talâk olmadığından talâk gerçekleşmeyip sadece yemin kefareti gerekir.²⁴ Bu yönüyle Katar Aile Kanunu, talâkın şarta ta'likini sahih gören 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'nden ayrılır.²⁵

Yine kanuna göre, kocanın duhul vaki olmuş karısını hayızlı iken veya temizlik evresinde cinsel ilişkide bulunarak boşaması ya da iddet beklerken²⁶ boşaması halinde de talâk geçersiz sayılmaktadır (md. 108). Böylece kanun koyucu, sünnete uygun olarak gerçekleşmeyen ve öğretide bid'î talâk olarak adlandırılan²⁷ bu tür boşamanın herhangi bir hukukî sonuç doğurmayacağını ifade etmiş olmaktadır. Oysa fakihlerin ekserine

²³ Bk. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2: 232; Ebû Zehra, *el-Abvâliü's-Şahsiyye*, 297; Zuhaylî, *el-Fıkhiü'l-İslâmî ve edilletuhu*, 7: 442.

²⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-alemin*, (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1423), 3: 49; Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984), 265.

²⁵ Aile Hukuku Kararnamesi md. 106-7: Talâkın şarta ta'liki sahihtir. Talâkın zaman-ı müstakbele izafesi sahihtir.

²⁶ Aile Hukuku Kararnamesi'ne göre (md. 103) talâkın mahalli, nikâh-ı sahih ile menkûhe veya mu'tedde olan kadındır.

²⁷ Abdülkerim Zeydan, *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beytü'l-müslim fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 8: 106-7; Kâsânî, *Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-Şerai'*, 3: 93; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd*, 5: 199-200; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1: 176.

göre, olayın dinî ve hukukî boyutu farklılık arz etmektedir. Talâkla ilgili tavsiye ve emirlere uymadığından kocanın dinen günah işlediği kabul edilmekle beraber, bu koşullarda yapılan boşamalar, hukuken muteberdir.²⁸ Zira bid'î talâkla ilgili naslarda²⁹ geçen nehiy ifadeleri, boşamanın mahiyetine değil, mücâvir vasıf denilen boşamanın zamanı ve zeminine yönelik olduğundan butlanı gerektirmez.³⁰

Kanun koyucu burada da İbn Hazm, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi âlimlerin yaklaşımını benimsemiş görünmektedir. Zira bunlara göre, dinen öngörülen şekle uyulmadığı ve bu şeklin hedeflediği amaçları ihlâl ettiği gerekçesiyle bid'î talâk, hukuken de geçerli sayılamaz.³¹

Kanun koyucunun üç talâk konusunda da klasik öğretinin³² dışına çıktığı görülmektedir. Buna göre şifâhen, işaretle ya da kitâbetle yapılmış olması fark etmez, aynı anda birden fazla (seni 3 defa boşuyorum ya da benden boş ol, boş ol, boş ol şeklinde) ika edilen talâk, bir boşama olarak kabul edilmiştir (md. 108). Bu yaklaşımın Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-

²⁸ Bk. Abdusselâm b. Saîd b. Habîb Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2: 3; Ebû İshak İbrâhîm b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Mühbezzeb fî fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, nşr. Zekeriyya Umeyrat, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 3: 6; Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali el-Mergînânî, *el-Hidâye şerbu Bidâyeti'l-mübtedâ*, thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde, (Dımaşk: Dâru'l-Farfûr, 2006), 2: 17; Mustafa Adevî, *Abkâmu't-talâk fî şer'ati'l-İslâmiyye*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1988), 21.

²⁹ Talâk, 65/1; Buhârî, "Talâk", 1; Tirmizî, "Talâk ve Liân" 1; Dârekutnî, *Sünen*, 5: 57.

³⁰ Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şahiyye fî's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 279.

³¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsar*, thk. Abdulğaffâr Süleyman el-Bendârî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 9: 374; İbn Kayyim, *es-Savâ'iku'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, nşr. Ali b. Muhammed ed-Dahîlullah, (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1988), 2: 628; H. İbrahim Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, (Erzurum: EKEV Yayınları, 2000), 78; Muhammed Şâkir, *Nizâmu't-talâk fî'l-İslâm*, (Mektebetü's-Sünne, y.y. ts.), 19.

³² Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Muhtasarü İbtidâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 2: 411; Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 10: 118, 132; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilber, *Kitâbü'l-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, nşr. Muhammed el-Morîtânî, (Riyad: Mektebetü'r-Riyâzi'l-Hadisîyye, 1978), 2: 572; Kâsânî, *Bedâi'*, 3: 153; Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki-Adulfettâh Muhammed el-Hulû, (Riyad: Dâru alemi'l-Kütüb, ts.), 10: 330, 334.

53), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. el-Abbâs (ö. 68/687-88), İkrime b. Abdillâh el-Berberî (ö. 105/723), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) gibi bazı sahabe ve tâbiîn alimleri ile İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e ait olduğu bilinmektedir.³³

Kanun koyucu, nas ve öğretiyeye uygun olarak talâkı, evliliği sürdürebilmek için yeni bir akit ve mehre ihtiyaç bulunup bulunmaması açısından “ric’î” ve “bâin” olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Buna göre ric’î talâk ile nikâh akdi, iddetin bitmesiyle nihayete ermektedir. Bâinde ise nikâh akdi, talâk ika edildiği anda nihayete ermekte ve bu da suğrâ ve kübrâ olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır.

Talâk sayısının bir ya da iki olması durumunda buna kanun öğretiyeye uygun olarak küçük ayrılık (el-beynûnetü’s-suğrâ) adını vermekte, taraflar iddetin sona ermesi halinde yeni bir nikâh akdi ve mehir tesmiyesi ile tekrar bir araya gelebilmektedir. Talâk sayısının üçe ulaşması durumunda vuku bulan ayrılığa büyük ayrılık (el-beynûnetü’l-kübrâ) denmektedir. Tekrar bir araya gelmek için yeni bir akit yetmemekte, kadının başka bir erkekle fiilen evlilik hayatı yaşaması, boşanması ve iddetini tamamlaması da icap etmektedir (md. 111).³⁴

Kanun koyucu md. 112’de ric’î talâkın ne olduğunu ve dönüşün keyfiyetine ilişkin hususları biraz daha net ifadelerle ortaya koyar. Buna göre üçüncü talâk, duhul öncesi talâk ve ilgili kanunun bâin talâk ya da fesih saydığı durumlar hariç olmak üzere diğer talâk türleri ric’î talâk sayılacaktır. Böylece Hanefîler’in kinevî lafızlarla yapılan talâkın bâin olduğu şeklindeki yaklaşımı³⁵ terk edilmiş olmaktadır.

³³ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, (Medine: Mecma’u’l-Meliki Fehd, 2004), 33: 8; İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvakkîin an rabbi’l-alemin*, 3: 31; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2014), 1: 368 vd.

³⁴ Doktrinde örtüşen görüşler için bk. Ebû Zehra, *el-Abvâlu’ş-şahsiyye*, 312 vd.; Zeydan, *el-Mufassal*, 8: 8-14.

³⁵ Bk. M. Fatih Turan, “Hanefîlerin Kinâyeli Sözlerle Yapılan Boşamaları Bâin Talâk Sayması Üzerine Bir Analiz”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 27, (2016): 421-442.

Ric'î talâkta eşe dönmek fiilî ve kavli olabileceği gibi kitâbetle ya da bunlara muktedir olunamaması halinde işaretle de mümkün kılınmıştır.³⁶ Ayrıca bu dönüşün resmi makamlarca tevsik edilmesi ve karısının bu durumdan haberdar edilmesi zorunlu görülmüştür (md. 117).

Boşanmış kadınların iddet sürelerinin sonuna geldiklerinde, kocaların eşlerine dönmek istemeleri halinde iki adil kişiyi şahit tutmaları hususu, "iddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayırın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin." mealindeki ayette³⁷ dile getirilmiş ancak bunun bağlayıcılığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Kanun koyucu, burada müstehap/mendup yaklaşımını benimseyen Hanefiler'in³⁸ aksine cumhurun kanaatini (vâcip)³⁹ yasalastırma yoluna gitmiş ve bu dönüşün ilgili makamlarca kayıt altına alınmasını ve eşe bildirimini gerekli görmüştür.

Talâk sonrasında ilgililerin talebi doğrultusunda hâkim, kadının iddet nafakası, çocukların nafakası, hidâne hakkı gibi hususları ivedilikle karara bağlayacaktır (md. 63; 70; 114). Kanun koyucu, iddet nafakasına ilave olarak boşanmış her kadının ayrıca üç yılı geçmeyecek şekilde mut'a nafakası hakkı bulunduğunu ifade etmiş; ancak kocanın nafakayı temin edememesinden mütevellit bir boşanma söz konusu ise bu durumda karı mut'a nafakası isteyemeyecektir. Kanun koyucu mut'anın miktarı hususunda kesin bir rakam telaffuz etmek yerine bunu, karının haline ve kocanın ekonomik refahına mütenasip olmak şartıyla hâkimin takdirine bırakmıştır (md. 115).⁴⁰

³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 19; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2: 220-223; Ebû Zehra, *el-Abvâlu'ş-şabsiyye*, 312-313; Kâsânî, *Bedâ'î*, 2: 275. Aile Hukuku Kararnamesine göre de (md. 112) talâk-ı ric'î fi'l-hal zevciyeti izale etmez. İddet içinde zevcin zevcesine kavlen veya fi'len hakk-ı rucûu vardır.

³⁷ Talâk, 65/2.

³⁸ Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfî'l-'ulemâ*, 2: 327; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 19.

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Abkâmu'l-Kur'ân*, 4: 307; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim Etfîş, (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964), 18: 57.

⁴⁰ Kadınlardan gelen abartılı nafaka, mesken, hidâne taleplerini hakimlerin geri çevirmediği iddiası için bk. <https://www.raya.com/mob/writers/2014/9/17/-قطريات-> (04.09.2019).
#ملاحظات-على-بعض-مواد-قانون-الأسرة

İlgili Kanun, mut'a hususunu, Şâfiî (ö. 204/820), İbn Hazm ve bir kısım fakihin yaklaşımı doğrultusunda düzenlemiştir. Buna göre Bakara 2/241'in⁴¹ âmir hükmü gereği, mehir alsın ya da almasın boşanmış bütün kadınlar için -erkeğin kusurlu olması halinde- mut'a tahakkuk etmektedir.⁴² Oysa Hanefiler'e göre mut'a nafakası, mehri tesmiye edilmeden nikâh akdi gerçekleşmiş fakat duhul gerçekleşmeden kocası tarafından boşanmış kadınların gönlünü almak ve hüznünü gidermek için zorunlu olmakta; ancak mehr-i müsemânın tamamını veya yarısını ya da mehr-i misil alan ve kocası tarafından boşanan kadınlar için ise zorunlu olmayıp sadece tavsiye edilmektedir.⁴³

Birçok Arap İslam ülkesi Şâfiîler'in bu yaklaşımını benimsemek suretiyle 6 aydan 24 aya ve nihayet Katar da 36 aya kadar varan mut'a nafakası ödeme zorunluluğu getirmiştir.⁴⁴

Görünen o ki kanun koyucu mut'ayı pozitif hukukun mer'î olduğu ülkelerdeki yoksulluk nafakasına benzetmekte, hatta mut'ayı yoksulluk nafakası için meşruiyet zemini olarak kullanmaktadır. Öğretiye bakıldığında mut'a, gönül almak için bir defaya mahsus verilen eşarp, ayakkabı, fistan vb. eşyalardır. Fakat ayette mut'anın miktarı örfe (bi'l-ma'rûf) bırakıldığından, miktarı artırmanın ve bunu üç yıllığına taksitlere bölmenin önünde şer'î bir engel de bulunmadığından olsa gerek kanun koyucu böyle bir düzenleme yapmıştır.

41 Bakara 2/241: Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi (mut'a), Allah'ın rızasını gözetenlerin borcudur.

42 Zeydan, *el-Mufasssal*, 7: 135 vd; Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şahsiyye*, 158.

43 Mergînânî, *el-Hidâye*, 1: 199; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'âlî'l-Muhtâr*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1996), 3: 102; Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 3: 318; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mübezzeb li's-Şîrâzî*, thk. Muhammed Necib el-Mutiî, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.), 18: 72. Aile Hukuku Kararnamesine göre (md. 84) akd-i sahihde mehir tesmiye edilmediği veya edilip de ehad-ı tarafeynin vefâtı veya ictimâ-i sahihden sonra talâk vukûu ile mehr-i misil lâzım olur. Amma ictimâ-i sahihden evvel talâk vukû bulursa mut'a lâzım gelir. Mut'a mehr-i mislin nisfını tecavüz etmemek üzere örf ve âdete göre tayin edilir.

44 Bk. Mustafa Hayta, "İslam Boşanma Hukukunda Müt'atü't-Talâk", *INOCTE International New Tendencies Congress in Ottoman Researches* (October 7–9, 2016 Sarajevo) s. 405-424.

II. Muhâlea

Kanun, eşler arasında meydana gelen ayrılık şekillerinden ikinci olarak kısaca “anlaşmalı boşanma” diyebileceğimiz hul’ veya muhâleayı düzenlemiştir. Muhâleayı, karının ödeyeceği bir bedel karşılığında hul’ ve benzeri lafızlarla karşılıklı anlaşarak tarafların evlilik bağıını sonlandırması olarak tanımlamıştır (md. 118).⁴⁵

Muhâlea, meşruiyetini nastan⁴⁶ alan, öğretilerde fesih mi talâk mı olduğu tartışılan ve alınan bedelin üst limiti hakkında ihtilaf bulunan bir ayrılık çeşididir.

Kanun koyucu “karının ödeyeceği bir bedel karşılığında” demek suretiyle herhangi bir limit belirlememiş, bunu karı-kocanın anlaşmasına bırakmıştır. Ancak Hanefî ve Hanbelî hukukçular, mehirden fazlasını almanın mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷

Kanun koyucu muhâleanın fesih sayılacağını, haliyle tuhur evresinde olmasının da şart olmadığını belirtmiştir (md. 118). Böylece

⁴⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Âdil Enver Hızır, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 96; Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şabsiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*, 313; Fahrettin Atar, "Muhâlea", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2005) XXX: 399-402.

⁴⁶ Bakara, 2/229: Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblâğda taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, bu sebeple onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir. Ayrıca bk. Buhârî, “Talâk” 12; İbn Mâce, “Talâk” 22.

⁴⁷ Cessâs, *Abkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1992), 2: 91; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'serhu Zâdi'l-müstakni'* (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-'Arabî, 1990), 426.

muhâleayı, bir bâin talâk kabul eden cumhurdan⁴⁸ ayrılarak Hanbelîler'in yaklaşımı⁴⁹ benimsenmiştir.

Muhâleanın sahih olabilmesi için karının malî tasarruftan men edilmemiş olması; kocanın ise talâk ehliyetine haiz olması gerektiği de ifade edilmiştir (md. 119) Hatırlanacağı üzere talâk ehliyetiyle kanun koyucu doktrine uygun olarak “akıl ve ihtiyar sahibi olmayı” kastetmektedir. Buna göre akıl hastalığı ve zayıflığına müptela olanın; ikrah, sarhoşluk ve kızgınlık gibi hallerle idrak kaybı yaşayanların muhâlea ehliyetine sahip olmayacakları açıktır.

Kanun koyucu, Hanefî öğretiyeye⁵⁰ uygun olarak karının çocuklarla ilgili hidâne veya herhangi bir haktan feragat etmesi üzerine yapılacak muhâleayı hukuka uygun görmemiştir. Ayrıca bedel fâsid olsa bile muhâlea hukukun geçerli olacak; ancak bu durumda hâkim, uygun bir bedel takdirinde bulunacaktır (md. 120-121).

Taraflar muhâlea yoluyla boşanma hususunda uzlaşamazlarsa burada mahkemeye düşen görev, karı kocanın arasını bulmak ve uzlaştırmaktır. Mahkeme bu ıslah görevi için en fazla 6 aylık bir süreliğine iki hakem tayin edebilir.⁵¹ Bu süre sonunda hakemler sulhta başarılı olmazlarsa⁵² ve karı da bütün yasal malî haklarından vazgeçme ve aldığı mehri iade etme karşılığında muhâleada hala ısrarcı ise mahkeme ayrılığa karar verecektir (md. 122). Ancak hâkim muhâlea hakkındaki kesin kararını

⁴⁸ Tahâvî, *Muhtasarü İbtılâfî'l-'ulemâ*, 2: 465; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 171; Merginânî, *el-Hidâye*, 1: 103; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezhâb*, 13: 292; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*, 7: 504 vd. Aile Hukuku Kararnamesine göre (md. 117) bir kimse nikâh-ı sahih ile menkuhesini bir ivaza mukarın olarak tatlik ederse talâk-ı bâin vaki olur.

⁴⁹ Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 32: 289 vd.; İbn Kayyim, *Zâdu'l-me'âd*, 5: 180.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, 6: 169.

⁵¹ Katar'da boşanma sebepleri, kadınların yasal hakları ve hakem tayini için bk. <https://www.alarab.qa/story/392302/> - الامتيازات-التشريعية-الممنوحة-للمطلقات-تدفع-زوجات-للتعنت-في-طلب-الانفصال https://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=8070&article=27131#.XW_wZy3BLut (04.09.2019).

⁵² Hakemlerin başarısız oldukları iddiası için bk. <https://www.raya.com/locals/2012/5/20/الامر-ظلم-الرجل> (04.09.2019).

vermeden önce bedelin kocanın nam ve hesabına ödenmesini gerekli görmüştür (md. 104).

III. Tefrik

Doktrinde boşama yetkisi genel anlamda evin reisi kocaya verilmiş, yukarıda da geçtiği üzere koca bu hakkını ister mahkeme huzurunda isterse de mahkeme dışında kullanabilir; ancak mahkeme dışında talâkın gerçekleşmesi halinde bu durumdan mahkemeyi ve karısını haberdar etmek zorundadır. Karısının ayrılık isteğine koca rıza göstermez ve muhâleaya yanaşmazsa kadın anlaşmazlık nedenlerini ileri sürmek suretiyle aile mahkemelerine dilekçe vererek boşanma talebinde bulunabilecektir.

Kanun koyucu, tefriki nikâh akdini nihayete erdiren bir yol olarak düzenlemiş ve bu başlık altında çekişmeli boşanmadan ve aşağıda geleceği üzere kabul gören hukukî sebeplerinden söz etmiştir.⁵³ Genelde tefrik, - kocanın talâk hakkı bulunduğu- sadece karının hakkı ve onun başvurabileceği bir ayrılık yolu olarak akla gelir ancak kanun koyucu, cumhurun yaklaşımı doğrultusunda bu hakkı, kocaya da tanımıştır.⁵⁴

Kanunda hâkim kararıyla gerçekleşen her ayrılığın fesih sayılacağına dikkat çekilmiş (md. 101; 105), fesih ise “evliliğin teşekkülüne ilişkin bir bozukluktan ya da bekasına engel teşkil eden ve sonradan meydana gelen bir arızadan mütevellit evlilik akdinin bozulması” olarak tanımlanmıştır.⁵⁵ Ayrıca fesih, ric‘at hakkının bulunmadığı bâin bir ayrılık olarak tavsif edilmiş; ancak bu durumun talâk sayısını azaltmayacağı ifade edilmiştir (md. 105).

⁵³ Çekişmeli boşanmaların Katar’da kadın aleyhine oluşturduğu olumsuzluklar için bk. <https://www.raya.com/locals/2012/3/3/المحاكم-في-المطلقات-عذاب-المطلقات-في-المحاكم> (04.09.2019)

⁵⁴ Hanefilere göre talâk yetkisi bulunduğu koca, bazı durumlarda mesela karısının bedenî kusur ve hastalığı nedeniyle tefrik yoluna başvuramaz. Bk. Zeydan, *el-Mufassal*, 9: 27 vd.

⁵⁵ Mesela kanun koyucuya göre, veli izni gereken yerlerde yakın veli varken uzak velinin nikah akdine izin vermesi fesih sebebi oluşturur (md. 27). Keza, kefâet/denklik lüzum şartı olarak görülmüş ve denklik hususunda zevcin zevceyi aldatması halinde gebeliğe veya bir yıla kadar zevce veya velisine fesih hakkı tanınmıştır (md. 34-5). Yine nikahın aslına veya muktezasına tezat teşkil etmeyen ya da haram olmayan bir şartın ileri sürülmesi tarafları bağlar. Tarafın bu şart/ları ihlal etmesi halinde şart/ları ileri süren taraf için fesih hakkı gündeme gelecektir (md. 53.)

Gerek muhâlea gerekse tefrikin fesih mi yoksa talâk mı olduğu şeklindeki tartışmanın pratik sonucu talâk sayısı, ric'at, iddet ve miras gibi hususlarda tezahür etmektedir. Muhâlea ve tefrikin talâk olduğu iddia edilirse bu durumda talâk sayısı azalmakta, iddet süresi içinde mehir ve yeni nikâh akdi olmadan eşe dönülebilmektedir. Ayrıca iddet sürecinde taraflardan birinin ölmesi halinde mirasçılık cereyan etmektedir. Tefrikin fesih sayılması halinde ise talâk sayısında azalma olmadığı gibi tarafların yeniden bir araya gelmek istemeleri durumunda mehir ve nikâh akdine lüzum bulunmaktadır. Fesih sonrası ölüm olması halinde taraflar arasında mirasçılık da cereyan etmemektedir.⁵⁶

Fesihden sonra kadının başkası ile evlenmek istemesi halinde iddet beklemesi gerekir. Bu süre, mezheplere göre talâk sonrası iddet süresi ile aynı olup bu da kadınların hal ve konumlarına göre değişiklik arz eder (bk. md. 156-164).⁵⁷

Tefrik davasına bakarken zaruri görmesi halinde hâkim; eş ve çocukların tedbir nafakası, buna ilaveten çocukların bakımı, gözetimi, terbiyesi (hidâne) ve yakınları tarafından ziyaret edilebilmelerine dönük geçici kararlar alabilecektir (md. 102). Ayrıca md. 103'te mahremiyet, irtidat, karının ihtida etmesi ve akdin rükünlerinden birinin ihlali sebeplerine dayanan tefrik davalarında kesin karar çıkıncaya kadar kanun koyucu, hâkime, karı-kocaya fiilen ayrı yaşamalarını emretme zorunluluğu getirmiştir.

3.1. Bedenî Kusur ve Hastalık

Kanun koyucu ilk tefrik sebebi olarak bedenî kusur ve hastalıkları düzenlemiştir. Buna göre *taraflardan her biri*, evlilik hayatının devamına engel teşkil eden ve iyileşmesi umulmayan veya iyileşmesi bir yıldan ziyade zaman alacak olan bedenî kusur (ayıb) ve kronik hastalık nedeniyle tefrik talebinde bulunabilecektir. Bu hastalıkların aklî veya uzvî olması ya da akit öncesi veya sonrasında meydana gelmiş olması da fark etmemektedir (md. 123). Şu kadar var ki taraflar bu hastalık veya kusurun varlığına akit

⁵⁶ Bk. Abdulhamîd, *el-Abvâlu's-Şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 231 vd.

⁵⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2: 371 vd. Muhâleayı fesih kabul eden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e göre kadına istibrâ için mutad iddet değil bir hayız süresi bekletilir. Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 32: 344; İbn Kayyim, *Zâdu'l-me'âd*, 5: 179.

öncesinde muttali olmuş veya akit sonrasında buna sarahaten rıza göstermişlerse tefrik hakları sakıt olacaktır (md. 124).

Görünen o ki kanun koyucu, doktrinde kusur ve hastalığı bazı durum ve örneklerle sınırlandıran cumhurun yaklaşımını⁵⁸ reddetmiş, kusur ve hastalık lafzını mutlak olarak kullanmak ve “evlilik hayatının devamına engel teşkil eden (...)” demek suretiyle bu çerçevenin geniş tutulabileceğini öngörmüştür. Benimsenen bu yaklaşımın İmam Muhammed, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in düşünceleriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz.⁵⁹ Öyle ki İbn Kayyim, tefrike ilişkin kusur ve ayıp muhayyerliğini alış-veriş muhayyerliğine kıyas ederek evlilik muhayyerliğinin alış-veriş muhayyerliğinden daha önemli olduğunu ifade eder ve bunun bazı örneklerle sınırlandırılmayacağını belirtir.⁶⁰

Kanun koyucu, cinsel muhtevaya sahip hastalıkları Şâfî hukukçuların yaklaşımına⁶¹ uygun olarak md. 124’ten istisna etmiştir. Buna göre kadın, iktidarsızlık ve hadımlık gibi kocanın gerek ârızî gerekse aslî olsun bedenî kusurları sebebiyle tefrik talebinde bulunabilecek, akit sonrasında sarahaten rıza gösterse bile karının tefrik hakkı sakıt olmayacaktır (md. 125).

Karı, bu iddiayı dile getirdiğinde mahkeme peşinen karar veremeyecektir. Konu iktidarsızlık gibi hem hassasiyet hem de mahremiyet içerdiğinden kanun koyucu, bu iddianın bir tefrik sebebi oluşturması için 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ndekine (md. 120-121) benzer bir sürecin takip edilmesini zorunlu görmüştür. Bu süreç, aynı zamanda üzerinde sahabe icmâi olduğu iddiasıyla⁶² mezheplerin kabulüne dayanmaktadır.⁶³

⁵⁸ Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fî fıkbî'l-İmâmi's-Şâfîi*, thk. Ali Mu'avvaz-Âdil Abdulmevcûd, (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1997), 426-427; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, 2: 128; Hallâf, *Abkâmu'l-avnâli's-şahsiyye*, 28-29; Zuhaylî, *el-Fıkbu'l-İslâmî ve edilletübu*, 7: 87.

⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 97; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 32: 171 vd.

⁶⁰ *Zâdu'l-me'âd*, 5: 166.

⁶¹ Şîrbînî, *Muğni'l-mubtâc*, 4: 341.

⁶² Zeydan, *el-Mufassal*, 9: 15.

⁶³ Zeydan, *el-Mufassal*, 9: 58 vd.

Buna göre, uzmanlardan teşekkül eden bilirkişilerce yapılacak tıbbî muayene sonucu iktidarsızlığın geçmeyeceği veya iyileşmesi bir yıldan ziyade zaman alacağı anlaşılırsa hâkim, davayı ertelemeden karının talebiyle nikâh akdine son verebilir. Buna mukabil, iyileşmesi bir yıldan az zaman alacaksa hâkim davayı bir sene sonraya erteleyebilir. Tecil müddeti geçtikten sonra kocanın şifa bulduğu anlaşılırsa dava reddedilecek; aksi halde hâkim tarafları ayıracaktır (md. 126-7).

3.2. Muaccel Mehrin İfâ Edilmemesi

Kanun koyucu, nikâh akdini gerçekleştirmiş ancak henüz duhul vâki olmamış bir kadına, hem duhulden kaçınma (md. 40) hem de kocasının muaccel mehrini ifa etmemesi nedeniyle cumhurun yaklaşımına⁶⁴ uygun olarak tefrik talebinde bulunma hakkı tanımıştır. Ancak tefrik talebini şu hallerin varlığıyla sınırlandırmıştır. Buna göre ı) mehir ödemesine yetecek kadar kocanın mal-i zâhiri yoksa ıı) ya da koca zahiren ödeme yoksunu ise veya ödeme yoksunu olup olmadığı bilinemiyorsa ııı) mehrin ödenmesi için hâkimin kocaya tanıdığı süre nihayete ermişse ve koca ödeme yapmamışsa karısı doğrudan tefrik talebinde bulunabilir. Diğer taraftan nikâhtan sonra duhul gerçekleşmişse muaccel mehrini alamamak bir tefrik sebebi sayılamayacaktır. Mehir, artık kocanın zimmetinde varlığını borç olarak sürdürmeye devam edecektir (md. 40; 128).

3.3. Fena Muamele ve Şiddetli Geçimsizlik

Kanun koyucu, hüsn-ü muâşeret ve tarafların gerek birbirlerine gerekse de yakın akrabalarına karşı saygı ve sevgi göstermeyi tarafların müşterek hakları olarak nitelendirmiştir (md. 56). Diğer taraftan mehir ve nafaka, yakın akrabayı ziyaret veya onları misafir etme, çok eşli olunması durumunda eşler arasında adalet ve maddî/manevî zarar vermemeyi

⁶⁴ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *el-Kavaninu'l-Fıkhiyye*, thk. Abdullah el-Menşavi, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2005), 165, 177; Şirâzî, *el-Mübezzeh*, 2: 471 vd; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10: 172; Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillab Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, thk. Abdüllatif Hamîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl, (Kuveyt: Müessesetü Garâs, 2004), 409. Hanefiler'e göre mehr-i muaccelin ödenmemesi durumunda, kadının akdi feshettirme hakkı yoktur. Buna mukabil, kadının ilişkiyi ve kocasıyla yolculuğa çıkmayı reddetme hakkı vardır. Bk. Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, (Beirut: Daru'l-Ku'tu'bi'l-İlmiyye, 2000), 1: 348-9.

karının koca üzerindeki hakları olarak belirtmiştir (md. 57; 75; 76; 83). Buna mukabil kocaya karşı özenli olmak, maruf çerçevesinde itaat etmek, evin düzen ve bakımı, çocukların öz bakımı ve emzirilmesi⁶⁵ de kocanın karısı üzerindeki hakları olarak düzenlenmiştir (md. 58).

Hüsn-ü muâşeretin devamına mâni olan zarar verme ve şiddetli geçimsizlik de kanunda bir tefrik sebebi olarak tespit edilmiştir. Bunun duhul öncesi veya sonrasında vaki olması fark etmez. Hâkim nihâî kararını vermeden evvel tarafların arasını ıslah için çaba sarf etmelidir. Sulh mümkün olmaz, karı-koca arasındaki zarar da varlığını sürdürürse artık hâkim tefrike karar verebilir. Mahkeme bu konuda beyyineyi dikkate alabileceği gibi yaygın duyuma dayalı şahitliği de (şehadet-i tesâmu') bir ispat vasıtası kabul etmiştir. (md. 129).

Şiddetli geçimsizliğin ve zararın tespit ve tayini, tarafların buna katkıları ve tarafların kusurlarının belirlenmesi esasında zor bir husustur. Bir hususu gören veya duyan kimsenin şahitliği yargılama hukukunda kabul gören bir durumdur. Şehadet-i tesâmu'da ise bir hususu gören veya duyan kimselerin naklettiklerine binaen şahitlik yapılmaktadır. Bu nedenle bu tür şahitlik, hakların zail olmaması için doktrinde ölüm, nikâh, nesebin ispatı, mehir ve vakıf gibi bazı hususlarda kıyasa aykırı olarak istihsânen kabul görmüştür. Esen'in ifadesine göre bu konuda çerçeveyi en geniş tutan mezhep de Malikilikdir.⁶⁶ Kanun koyucunun aile gibi mahremiyet barındıran bir kurumda aile içi şiddetle mücadele etmek ve iddianın ispatını kadın lehine kolaylaştırma adına yaygın duyuma dayalı şahitliği ispat vasıtası olarak kabul etmesi bu nedenle haklı ve yerinde bir karardır.

Zarar tespit edilemez ve şiddetli geçimsizlik de devam eder ve hâkim karı-koca arasını ıslah edemezse tahkim müessesesini işletir. Hâkim, karı-kocanın akrabalarından oluşan ve kanaat önderi niteliğine sahip iki kişilik bir hakem heyetini ıslah için görevlendirir. Hâkim, bu meziyette

65 Mezheplere göre annenin çocuğunu emzirmesinin hukukî değil, ahlâkî bir görev olduğu konusunda bk. Mehmet Aziz Yaşar, "Şâfî Hukuk Düşüncesinde Annenin Süt Emzirme Yükümlülüğü ve Sütannelik Uygulaması", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/9 (Ocak 2018), 169-200.

66 Bk. Esen, Bilal, "İslam Muhâkeme Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin (eş-Şehâde bi't-Tesâmu) Kabulü", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 15/2 (2015), 257-281.

akraba bulamazsa hakem heyetini aile dışından da atayabilir.⁶⁷ Hâkim, hakem heyetine çalışması için belirli bir süre tayin eder (md. 130). Hakemler, şiddetli geçimsizliğin sebeplerini araştırır, tarafların arasını ıslah için çaba sarf eder. Daha sonra hakemler soruna ilişkin görüşlerini içeren bir rapor takdim eder. Hâkim de belirtilen esaslara muvafık olması durumunda bu raporu dikkate alır. Aksi halde yeniden iki kişilik bir hakem heyeti atayacak veya önceki heyete 3. kişiyi ilhak edebilir (md. 131-2).

Hakemlerin raporlarına göre sulh imkânı kalmamış ve şiddetli geçimsizlik sürekli bir hal almışsa hâkim tefrik kararı verebilir. Hakemler rapor sunmaz ve karı-koca arasındaki ihtilaf da müstahkem hale gelmişse hâkim yine tefrik kararı alabilir (md. 133).

Rapora göre zararın tamamı veya çoğu karıdan kaynaklanıyorsa bir nevi muhâlea gibi kocaya verilmek üzere miktarını hâkimin takdir edeceği bir malî bedel karşılığında hâkim ayrılığa hükmedebilecektir. Zararın tamamı veya çoğu, kocadan kaynaklanıyor veya zarara ikisinin de katkısı varsa ya da zararın kaynağı tespit edilemiyorsa bu durumda hâkim malî bir bedel takdir etmeden ayrılığa karar verebilecektir (md. 134)⁶⁸.

Kanun koyucu, yukarıdaki maddelerde de görüleceği üzere taraflar arasında meydana gelen niza ve şikâk hallerinde nistan⁶⁹ ilham alarak 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesindekine benzer bir sürecin takip edilmesini gerekli görmüştür.⁷⁰ Şu kadar var ki HAK'a göre [h]akemlerin verecekleri hüküm, kat'î ve nâ-kâbil-i itirazdır. Bu kanuna göre ise hakemlerin usule uygun tutulmuş raporu hâkimi bağlayıcı olsa da yine ayrılık kararını hakemler değil hâkim verecektir. Keza HAK'a göre (...) tefriğe dair sadır olan hüküm, talâk-ı bâin sayılırken bu kanuna göre mahkeme kararı, fesih kabul edilmektedir. Böylece kanun koyucu, öğretide hakemlerin hâkim değil, arabulucu/vekil oldukları, bu nedenle

⁶⁷ Katar'da hakem vazifesi de gören aile istişare merkezleri için bk. <https://www.alarab.qa/story/1306985/-الاستشارات-العائلية-ودور-مركز-الاستشارات-العائلية-الطلاق-غول-يهدد-المجتمع-ودور-مركز-الاستشارات-العائلية> (04.09.2019).

⁶⁸ Kararın Mâlikî hukukçuların yaklaşımına uygunluğu için bk. Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala şerhi'l-kebrî*, Dârü'l-Fikr, (t.y.), 2: 347.

⁶⁹ Nisa, 4/35: Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.

⁷⁰ Bk. md. 130-1.

boşamaya tek başlarına salahiyeti bulunmadıkları şeklindeki Hanefî, Şâfî ve Hanbelî hukukçuların yaklaşımını tercih etmiş görünmektedir.⁷¹

3.4. Nafaka Sorumluluğundan Kaçınma

Kanun koyucu, ilgili nasların âmir hükmü⁷² gereği nafakayı karının koca üzerindeki hakkı olarak belirlemiş ve bu nedenle kocanın nafakayı temin etmemesini tefrik sebepleri arasında sayarak bu konuyla alakalı gâiplik müessesesini de içeren 8 madde (137-144) tanzim etmiştir. Buna göre kocası nafakayı temin etmediği için karısı tefrik davası açar ve boşanma talep ederse;

1. Koca gâib değilse ve görünürde malı yoksa nafakayı teminden kaçınıyor ve fakirlik iddiasında bulunmadığı halde nafakayı vermemekte ısrar ediyorsa hâkim derhal tefrik kararı verir.

2. Kocanın fakirlik iddiası varsa ve bunu da ispat etmişse bu durumda hâkim, kocaya üç ay aşmayacak şekilde bir süre taniyacaktır. Bu süre sonunda nafakayı temin edemiyorsa hâkim tefrik kararı verir.

3. Kocanın fakirlik iddiası varsa ve bunu da ispat edemiyorsa bu durumda hâkim, kocaya bir ay aşmayacak şekilde bir süre taniyacaktır. Bu süre sonunda nafakayı temin edemiyorsa hâkim ayrılık kararı verir.

4. Koca gâib ise ancak yaşadığı mekân biliniyorsa ve görünürde malı yoksa ve karısına nafaka da bırakmamışsa bu durumda hâkim nafakayı temin için ona dört ay süre tanır, süre sonunda nafaka sorumluluğu ifa edilmiyorsa hâkim tefrik kararı verir.

5. Koca gâib ise ve nerede ikamet ettiği bilinmiyorsa hâkim durumu tetkik eder. Kocanın görünürde malı yoksa ve karısının

⁷¹ Cessâs, *Abkâmu'l-Kur'an*, 3: 151; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 4: 429; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7: 320; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu'avvaz, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 6: 184.

⁷² Talâk, 65/6-7: O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. (...)Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağlayacaktır. Benzer naslar için bk. Bakara, 2/233; Nisa, 4/34; Ebû Dâvud, "Nikâh" 40.

harcayacağı nafaka da bırakmamışsa -sâbık maddeden farklı olarak- hâkim derhal tefrik kararı verir. Zira ikamet mahalli bilinmediği için hâkimin durumdan onu haberdar etme ve nafaka sorumluluğunu ihtar etme imkânı da kalmamıştır.

6. Gâib koca eşinden bir yıl veya daha fazla süredir ayrı yaşıyorsa ve *nerede yaşadığı veya ikamet mahalli de bilinmiyorsa* eşinin nafakasını alabileceği mal-mülk bırakmış olsa bile bu durumda hâkim, ona iki ay süre tanır ve ona karısını yanına götürmesini veya karısının yanına gelmesini ya da onu boşaması hususunda uyarıda bulunur. Aksi halde hâkim tarafları ayırır.

7. Koca gâib veya mefkud ise *nerede yaşadığı veya ikamet mahalli de bilinmiyorsa* ayrıca bir yıldan az olmamak üzere karısından ayrı yaşıyorsa eşinin nafakasını temin edebileceği mal-mülk bırakmış olsa bile hâkim derhal ayrılık kararı verebilecektir.

Doktrine göre karı-koca arasında olağan rejiminin “mal ayrılığı rejimi” olduğu, nafaka teminiyle erkeğin sorumlu bulunduğu (bk. md. 61), bu mesuliyetinin temelini kitap ve sünnete dayandığı bilinen bir husustur.⁷³ Nafaka, beslenmeden meskene, giysiden tedavi masraflarına⁷⁴ kadar birçok temel ihtiyaçları kapsayan bir kavramdır (bk. mad. 61). Miktarı ise karı-kocanın ekonomik durumuna, iktisadî örf, bölgenin geçim şartlarına ve nihayet hâkimin takdirine bağlı olarak değişkenlik arz edebileceği gibi (bk. md. 62), nafaka tespitinden sonra ekonomik koşulların değiştiğini iddia etmek suretiyle taraflar tenkis veya tezyit davası da açabilecektir (bk. md. 60).

Kanun koyucu, kocaya ait olduğu nasla sabit kılınan nafakanın temin edilmemesini bir kusur olarak kabul etmiş ve karıya ayrılık talebi hakkı tanımıştır. Bu hususta Hanefîler’in aksine cumhurun yaklaşımı benimsenmiştir. Zira Hanefîlere göre kasıt veya ihmal ile olması fark etmeksizin kocanın nafakadan acze düşmesi halinde karı tefrik talebinde

⁷³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühu*, 7: 788; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7: 154-155.

⁷⁴ Öğretide tedavi masraflarının koca tarafından karşılanıp karşılanmayacağı tartışmalıdır. Dönemin örfünden etkilenen ve nikâh akdini kira sözleşmesine benzeten Sünnî mezheplere göre, tedavi masrafları nafaka kapsamında değerlendirilemez. Bu nedenle koca, sadece îâşe ve ibâte gibi temel bakım ve giderleri karşılamakla mükelleftir. Bk. Zeydan, *el-Mufasssal*, 7: 185; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühu*, 7: 794.

bulunamaz.⁷⁵ Aile Hukuku Kararnamesi de meseleyi Hanefî mezhebine göre karara bağlamış, kadına tefrik hakkı vermek yerine onun lede'l-hâce zevc nâm ve hesabına istidâne etmesine (borçlanma) izin vermiştir.⁷⁶

Buna mukabil her iki kanuna göre de gaiplik ve mefkudluk tefrik sebebi sayılmıştır. Şu kadar var ki HAK'a göre mefkûdun nerede olduğuna ve hayat ve mematına dair haber alınmamasından yeis hasıl olur ise yeis tarihinden itibaren hâkim -Mâlikî hukukçuların yaklaşımı⁷⁷ dikkate alınarak- dört sene tefrik talebini te'cîl edebiliyordu (bk. md. 127) ancak ilgili kanuna göre bu süre bir yıl olarak belirlenmiştir: “Koca gâib veya mefkûd ise nerede yaşadığı veya ikamet mahalli de bilinmiyorsa ayrıca *bir yıldan* az olmamak üzere karısından ayrı yaşıyorsa eşinin nafakasını temin edebileceği mal-mülk bırakmış olsa bile hâkim derhal ayrılık kararı verebilir (md. 144).”

Mezheplerin ayrılık kararı için beklenilmesi gereken sürenin ne olacağı konusundaki yaklaşımları içtihadı dayandığından kanun koyucu burada farklı gereksinimleri dikkate almış olacak ki “bir yıl süre” şeklinde farklı ve makul bir içtihadı dayanmıştır.

Mefkûd meselesiyle ilgili bir başka husus da gaybubet halinde kanunda belirtilen sürenin dolması ve karısının başka biriyle evlilik yapması halinde sâbık koca çıkıp gelirse nikâhın hukukî durumunun ne olacağıdır. Kanun koyucu Şâfî, Mâlikî ve Hanbelîler'in⁷⁸ yaklaşımını benimsemek suretiyle ikinci nikâhta zıfâf durumunu dikkate almıştır. Buna göre, ikinci koca ile duhul vaki olmuş ve ikinci koca sâbık kocanın yaşadığını bilmeden evlilik yapmış ise ikinci evlilik hukuken devam edecektir. Aksi halde kanun koyucu kadının ilk kocayla nikâhının hukuken geçerliliğini koruduğuna hükmetmiştir (md. 144).

HAK ise duhul durumunu değil, ayrılıkta hâkim kararını aramıştır. Buna göre, “mefkûdun hayat ve mematına dair ye's tarihinden itibaren dört sene ya da eğer zevc muharebede gaybubet etmiş ise üseranın yerlerine avdetinden itibaren bir sene mürur eyledikten sonra hâkim zevcenin

⁷⁵ Cessâs, *Abkâmu'l-Kur'ân*, 5: 361; Kâsânî, *Bedâi*, 4: 24-25; Ebû Zehre, *el-Abvâli'ş-şahsiyye*, 348.

⁷⁶ Bk. md. 96 vd.

⁷⁷ Bk. Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2: 30; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6: 133.

⁷⁸ Zeydan, *el-Mufassal*, 8: 458.

tefrikine hükmetmiş ve kadın bunun üzerine ahar şahıs ile tezevvüc etmiş ise zevc-i evvelin zuhuru nikâh-ı ahirin infisahını gerekli kılmayacaktır ancak mahkeme kararıyla tefrik olmadan tezevvüc ederse ve sonra zevc-i evvelin hayatı tahakkuk ederse nikâh-ı sâni münfesihi olacaktır.⁷⁹

3.5. Hapis

Nikâh akdi, sözleşmenin her iki tarafına da bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluğun ifa edilmesi, aile birliğinin temini açısından önem arz etmektedir. Hapis cezası alan koca, evlilik birliğine ilişkin görevlerini yerine getiremeyeceği için kanun koyucu Hanbelî ve Mâlikî öğretiyeye⁸⁰ uygun olarak karıya, tefrik talep ve dava hakkı vermiştir. Buna göre hakkında 2 yıldan az olmamak üzere kesinleşmiş hapis cezası bulunan kocanın karısı, tefrik talebinde bulunabilecektir. Ancak hâkim tefrike kocanın hapse girmesi üzerinden bir yıl geçince hükmedebilir (md. 145).⁸¹ Kanun koyucu hapsin nedenine ilişkin bir açıklama yapmadığı gibi hapsin yüz kızartıcı bir nedenle olup olmadığı yönünde bir ayrıma da gitmemiştir.

Öğretide hapsin tefrik sebebi olup olmayacağı tartışmalıdır. Malikî ve Hanbelî hukukçular, kocanın hapis cezası almasını tefrik sebebi sayarlar, fakat hapsin süresi konusunda çeşitli içtihadlar ileri sürülmüştür. Malikîler'e göre nafaka bırakılmış ve karının zinaya düşme tehlikesi yoksa kocanın ortalama bir insan ömrü kadar (yetmiş veya seksen yıl) beklenmesi icap eder. Ancak karının zinaya düşme tehlikesi varsa nafaka bırakılmış olsa bile karı, hapis cezasının infazının üzerinden bir yıl geçince tefrik talebinde bulunabilecektir. Buradaki bir yıllık sürenin aranması, esirin gâibe kıyas edilmesine⁸² ve af ihtimaline dayanmaktadır.

⁷⁹ Md. 127-9.

⁸⁰ Alâuddin Ebû'l-Hüseyn Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsaf*, thk. Muhammed Hamid el-Fikkî (y.y. 1956), 8: 358; Zeydan, *el-Mufasssal*, 8: 467; Ebû Zehre, *el-Abvâli's-Şahsiyye*, 368.

⁸¹ Krş. Abdulhamîd, *el-Abvâli's-Şahsiyye fî Şer'ati'l-İslâmiyye*, 308-9.

⁸² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-kebir*, 2: 482; Zeydan, *el-Mufasssal*, 8: 466; Nihat Dalgın, *İslam hukukunda boşama yetkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2001), 188.

İbn Teymiyye ise esiri, mefkûda kıyas etmek suretiyle tefrik talebinde bulunabilmek için hapis cezasının infazının üzerinden dört yıl geçmesi gerektiğini belirtir.⁸³

Kanun koyucunun burada Mâlikî öğretiyi dikkate aldığı görülmektedir. Hapsi bir tefrik sebebi olarak ileri sürerken temelde nafaka sorumluluğu ve karı-koca hayatına dönük görevlerin ifa edilememesinden hareket etmektedir. Nitekim hapiste olan gâip sayılır, kocası bir yıl gâip olan karının da yukarıda ifade edildiği üzere tefrik hakkı söz konusudur.

Ayrıca kocanın işlediği suçun ahlakî redâet ve kötü karakter ürünü bir eylem olup küçük düşürücü nitelikte olabileceği dikkate alındığında kocanın bu davranışının tahliye sonrası birlikte yaşamayı da çekilmez hale getireceği gözden ırak tutulmamalıdır. Nitekim 1923 tarihli ahkâm-ı şahsiyye komisyonu bir süre zikretmese de komisyon tarafından tespit edilen 80. maddeye göre *[t]arafeyden biri muğayir-i âr ve haya ve mahall-i nâmus ve şeref bir cürm ile mahkûm olur ise taraf-ı diğer hâkime müracaatla tefrik davası ikame edebilir.*⁸⁴

Yüz kızartıcı olmayan veya makul bir borç ya da haklı bir nedenle hapis cezası alınmış olabileceğinden bahisle 2 yıllık sürenin az olduğu bunun için karıya tefrik hakkı vermenin doğru olmayacağı ve bu sürenin en az mefkud örneğinde olduğu üzere dört yıla çıkarılması gerektiği şeklinde bir kanaat ileri sürülebilir.

Konun koyucu, “haklı bir neden”le hapis yatan insanların karılarının bu duruma sabredeceği ve tefrik talebinde bulunmayacağını ön görmüş olabileceği gibi; küçük düşürücü nitelikte suç işleyen birinin karısına tefrik hakkını dört yıl sonra vermenin onu ziyadesiyle mağdur edeceğini de varsaymış olabilir. Dolayısıyla burada erkeğin maslahatından ziyade karının zarar ve mağduriyetinin öncelendiğini söyleyebiliriz. Kaldı i tefrik talebi bir zorunluluk değil bir haktır ve kanun koyucu bu durumu (câze li zevcetihî en tatlube’t-tefrik) şeklinde ifade etmiştir.

Hapis nedeniyle boşanmaların önüne geçmek ve aileyi bir arada tutmak, çocukların da varlığı dikkate alındığında önemli bir konudur.

⁸³ İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-kübra*, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1987), 5: 482.

⁸⁴ Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı, 2012), 2: 1761

Nafaka yanında cinsellik gibi başka gereksinimlerin varlığı düşüldüğünde ülkemizde de uygulamaya konulan pembe oda/mahrem görüşme hakkının hapis nedeniyle boşanmaların önünde çözüm olabileceği hatırdâ tutulmalıdır.⁸⁵

3.6. İlâ

Kanun koyucu ilâyı “kocanın karısıyla hiçbir zaman veya dört ay ya da daha fazla bir süre cinsel ilişkiye girmeyeceğine yemin etmesi” şeklinde tanımlamış⁸⁶ ve dört aylık sürenin sonunda kocanın yemininden dönmemesi halinde karısına tefrik talep ve dava hakkı tanımıştır. Hâkim, süre sonunda ve yargılama esnasında kocaya karısına dönüp evlilik yaşamına devam etmesi veya onu boşamasını emreder. Koca yeminine sadakatte ısrarcı olursa hâkim tefrike hükmedebilir (md. 146-7).

Meşruiyetini naslardan⁸⁷ alan ilâ uygulaması Hz. Peygamber tarafından da bir aylığına uygulanmıştır.⁸⁸ Dört aylık sürenin dolması halinde ayrılığın doğrudan gerçekleşip gerçekleşmeyeceği doktrinde tartışmalıdır. Hanefiler’e göre dört aylık sürenin dolmasıyla ayrılık doğrudan gerçekleşir ve bu bir bâin talâk sayılır.⁸⁹

Cumhura göre ise dört aylık sürenin dolmasına rağmen koca eşine dönmemiş ve karısının dönmesi yönünde talebi varsa koca mahkemeye celp edilir, hâkim tarafından ona eşine dönmesi veya onu boşaması yönünde iki teklif sunulur. Koca eşini boşarsa bu bir ric’î talâk olacaktır. Boşamaya yanaşmazsa hâkim aralarını tefrik edebilecektir.⁹⁰ Görünen o

⁸⁵ Bk. Ebû Hamide, Abdülhâfız Yusuf Ulyân, “Hükümlünün ‘Mahrem Görüşme’ Hakkı -İslam Hukuku ve Ürdün Kanunu Arasında Mukayeseli Bir İnceleme”, trc. Mustafa Hayta-Ömer Korkmaz, *Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, sayı: 37, (2014): 207-232.

⁸⁶ Benzer tanımlar için bk. Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *Tilbetü't-talebe fî'l-istulâhâtî'l-fıkhiyye*, nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1995), 156; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 43; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2: 290.

⁸⁷ Bakara, 2/ 226-227.

⁸⁸ İbn Mâce, “Talâk” 28; Tirmizî, “Talâk ve Liân” 21.

⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, 7: 21; İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, 5: 65.

⁹⁰ Mâverdi, *el-İnsâf*, 10: 357; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11: 30; 49; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kemâ' an metni'l-İknâ'* 4: 319; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VI, 37; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *es-Seylül-cerrari'l-mütedaffik ala hadaiki'l-ezhar*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2: 426.

ki kanun koyucu “hâkim kocaya karısına dönüp evlilik yaşamına devam etmesi veya onu boşamasını emreder” demek suretiyle burada cumhurun yaklaşımını tercih etmiştir.⁹¹ Ancak hâkimin boşaması halinde bu, kanununun 105. maddesi gereği ric’î talâk değil fesih sayılacaktır.

3.7. Zihâr

Kanun koyucu, zihârı “kocanın karısını veya karısının bir uzvunu kendisiyle evlenmesi müebbet haram olan bir kadına veya onun bir uzvuna benzetmesi” şeklinde tanımlamış⁹² ve zihârın ilke olarak sarîh lafızlarla (ör. sen bana annemin sırtı gibisin) vaki olacağını belirtmiştir. Kişinin zihâra niyet etmesi veya zihâra delalet eden bir karînenin bulunması halinde kinevî lafızlarla (sen bana annem gibisin) da zihâr meydana gelebilecektir (md. 148-9).

İlgili kanunda yer verilmiş olması dikkate alındığında ülkemiz örfünde pek aşına olunmayan îlâ ve zihâr uygulamasının Araplar arasında hala varlığını koruduğu söylenebilir. Kocanın karısına “Sen bana artık anam gibisin!” demek suretiyle onu kendisine haram kılmış ve ayetin ifadesiyle çirkin ve asılsız bir söz söylemiş olmaktadır.⁹³ Bu ifadeden sonra kocanın önünde, “eşine dönmek veya onu boşamak” şeklinde iki seçenek bulunmaktadır. Eşine dönmek isterse bu durumda helali haram kılmanın bedeli ve cezası olarak karısıyla ilişkiye girmeden önce bir köle azat etmeli, bunu yapamıyorsa peş peşe iki ay oruç tutmalı, buna da güç yetiremiyorsa altmış fakiri doyurmalıdır.⁹⁴ Pişmanlık duymayıp eşine dönmek istemeyenler için ise ikinci yol karısını boşamaktır. Kanun koyucu hem kefarete ödememek hem de onu boşamamak suretiyle işi sürüncemede bırakanlar için dört ay azami süre sınırı koymuştur. Bu sürenin sonunda tercihte bulunmaktan kaçınırsa, hâkim tefrik kararı verecektir (md. 150).

⁹¹ Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 171.

⁹² Benzer tanımlar için bk. Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), 3: 471; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-lüğa ve sihâhu’l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru’l-İlm lî’l-Melâyîn, 1987), 2: 732.

⁹³ Mücâdele, 58/2.

⁹⁴ Mücâdele, 58/3-4; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 225; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2: 214; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu’l-me‘âd*, 5: 300.

Zihârın sadece anne veya başka mahremler üzerinden gerçekleşip gerçekleşmeyeceği öğretide tartışmalıdır. Kanun koyucu, burada anne gibi diğer müebbet mahremler üzerinden gerçekleşeceğini düzenleyerek cumhurun kanaatini benimsemiştir.⁹⁵ Burada “herhangi bir uzvunu” demek suretiyle de Hanefiler’in yaklaşımı terk edilmiştir. Zira Hanefiler’e göre el, ayak, parmak, baş vs. kendisine bakılması haram olmayan uzuvlar üzerinden zihâr yapılmaz. Sırt, karın, uyluk, tenasül uzvu gibi bakılması yasak olan uzuvlar üzerinden yapılırsa zihâr vaki olur.⁹⁶

Zihârın ancak dört aylık azami süre devam edeceği, bu süre sonunda kocanın bir tercihte bulunması gerektiği şeklinde bir süre sınırlaması öğretide mevcut değildir. Kanun koyucunun bu süreyi îlâya kıyas etmek suretiyle belirlemiş olması muhtemeldir. Zira îlâ ve zihâr, her ikisi de cinsel ilişkiye mâni bir yemin olması ve bu engelin ancak kefaretle kalkması yönünden benzerlik taşımaktadır.

3.8. Liân

Karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin masum olduğuna aynı tarzda yemin etmesi şeklinde tanımlanan⁹⁷ liân, kanun koyucu tarafından öğretiye uygun olarak bir tefrik sebebi sayılmıştır. Liân prosedürü, ayetten hareketle şöyle icrâ edilecektir. Suçlamada bulunan koca doğru söylediğine dair dört defa yemin edecek, beşincide ise, “Eğer yalan söylüyorsam Allah’ın laneti üzerime olsun!” diyecektir. Sonra sıra kadına gelecek o da kocasının yalan söyleyip iftira ettiğine dair dört defa yemin edecek ve

⁹⁵ Tahâvî, *Mubtasaru İhtilâfî'l-ulemâ*, 2: 484; Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâm*, 17: 273; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylül-entâr şerhu Münteka'l-abbâr min ahâdîsi seyyidi'l-ehyâr*, nşr. İsmüddin es-Sabâbitî, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1993), 6: 308.

⁹⁶ Zeynüddin b. İbrâhim İbn Nüceym, *el-Babru'r-râük şerhu Kenzî'd-dakâik*, (Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts). 4: 4.

⁹⁷ Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, 158; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2: 325; Zeydan, *el-Mufasssal*, 8: 320-321; Mehmet Âkif Aydın, "Liân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay. 2003), 27: 1723.

beşincide “Eğer kocam doğru söylüyorsa Allah’ın gazabına uğrayayım.” diyecektir (mad. 151).⁹⁸

Belirlenen prosedürü böylece yerine getiren koca, zina iftirası (kazf) suçunu işlemiş sayılmayacak ve bu cezadan kurtulmuş olacak; kadın ise zina isnadını dört yeminle reddetmek suretiyle zina eden kimse için öngörülmuş olan cezadan kurtulmuş olacaktır. Liân prosedürü ile gerçekleşen tefrik ile taraflar arasında müebbet ayrılığın gerçekleştiği, tarafların bir daha evlenemeyecekleri karara bağlanmıştır (mad. 24; 152). Kanun koyucu böylece liânı bâin talâk olarak niteleyen ve kocanın iddiasından ve iftirasından vazgeçmesi halinde karısına tekrar dönmeyi mümkün gören Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in⁹⁹ aksine bunu fesih kabul eden cumhurun yaklaşımını¹⁰⁰ tercih etmiştir.

3.9. İrtidat ve İhtida

Kanun koyucu, son olarak karı-koca arasındaki din farkının nikâha etkisini ve tefrik sebebi oluşturmasını düzenlemiştir. Buna göre duhul öncesi taraflardan birinin veya her ikisinin irtidat etmesi halinde ayrılık kendiliğinden gerçekleşecektir. Buna mukabil duhul sonrası taraflardan birinin veya her ikisinin irtidat etmesi halinde ise hâkim İslam’a dönmesi/leri için ihtarda bulunur, iddet müddeti sona ermiş ve irtidatta ısrar söz konusu ise hâkim, karı-koca arasını tefrik edecektir (md. 153-4).

⁹⁸ Nur, 24/6-9: Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını" söylemesidir. İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah’ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, "eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah’ın gazabına uğramayı dilemesi" olacaktır.

⁹⁹ Bk. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu mişkili’l-âsâr*, thk. Şu‘ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 13: 307-308; Alaeddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1984), 2: 222; Merginânî, *el-Hidâye*, 2: 127; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 200.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-abkâmi’l-Kur’ân*, 6: 489; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11: 147; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 3: 498.

Kanun koyucu, Hanefilerin aksine hem duhul öncesi ve sonrası ayrımına gitmiş hem de ayrılığın derhal değil cumhurun kanaati doğrultusunda ancak iddet bitince vâki olacağını karara bağlamıştır.¹⁰¹

Diğer taraftan duhul öncesi veya sonrası gayr-i müslim bir koca ile evli olan kadın ihtida etse, kadının iddeti bitene kadar hâkim kocaya İslam'a girmesi hususunda ihtarda bulunacaktır. Süre sonunda kocanın ihtidası mümkün olmamışsa hâkim tarafları tefrik edecektir.

Kanun koyucunun burada mezheplerin yaklaşımını benimsediği ve kodifiye ettiği görülmektedir.¹⁰² Şu kadar var ki Ebû Hanîfe, dâru'l-harpten dâru'l-İslama hicret eden kadının hamile olması hariç iddet beklemeyeceği, haliyle önceki evliliğinin son bulacağı şeklinde bir kanaate sahiptir.¹⁰³

Buna mukabil karı-koca beraber Müslüman olmuş veya koca Müslüman olmuş karısı ehl-i kitap olmaya devam etmişse aralarında da nikâha engel teşkil başka sebepler yoksa nikâhları hukuken geçerli olmaya devam edecektir (md. 155).

SONUÇ

Katar Anayasası'nda yasama çalışmalarında ana kaynağın "İslam şeriatı" olduğu belirtilmiş ve gerek Medeni Kanun gerekse de Aile Kanunu, bu kaynak dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca Medeni Kanun'da ilgili meseleye uygulanacak bir kanun maddesi bulunmaması halinde hâkimin sırasıyla İslam şeriatını, Katar toplumunun örfünü ve adalet kaidesini dikkate alacağı açıkça ifade edilmiştir. Keza Aile kanunu'nda meseleye tatbik edilecek bir madde yoksa hâkimin göre amel edeceği belirtilmiştir. Ancak kanun koyucu, esnek davranmış ve gerekçeli kararında sebeplerini açıklamak şartıyla hâkimin râcih olmayan başka bir görüşü de benimseyebileceğine izin vermiştir. Hanbelî mezhebi içinde râcih veya mercûh bir görüşe muttali olunamaması durumunda kanun koyucu,

¹⁰¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafî, *Kitâbü'l-Üm*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 6: 84; Ebû'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf Cüveynî, *Nihayeti'l-matlab fi dirayeti'l-mezheb*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dib, (Beyrut: Darü'l-Minhac, 2007), 12: 371 vd; Fatih Orhan, *Fıkıh ve Özgürlükler Bağlamında İrtidat*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 216-221; Ömer Korkmaz, *Osmanlı Aile Hukuku (18. yy. Örneği)*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 142 vd.

¹⁰² Şafî, *Kitâbü'l-Üm*, 6: 122; İbn Abdilber, *et-Tembîd*, 12: 23 vd; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10: 6.

¹⁰³ Serahsî, *el-Mebsut*, 5: 56.

hâkime tercih yetkisi tanımış ve diğer dört mezhepten istifadenin yolunu açmıştır. Bu da mümkün olmazsa hâkim, genel fikhî kâideleri tatbik edebilecektir.

Anayasa ve kanunlarda geçen ve hâkimi bağlayan yöntem ve ilkeler, dikkate alındığında denilebilir ki Katar Aile Kanunu, batılı kanunlardan iktibas yoluyla değil İslam şeriatından ve hukukundan hareketle tedvin edilmiştir. Meseleye uygulanacak bir kanun maddesinin bulunmaması halinde Hanbelî mezhebindeki râcih kavle göre amel edilmesini öngören kanun koyucu, böylece Körfez ülkelerindeki nüfusun çoğunluğunun bu mezhebe tabi olduğu gerçeğini dikkate almıştır.

Kanunda Hanbelî mezhebi esas alınmış olsa da bazı durumlarda (üç talâk, hayız halinde talâk, bir şarta talik olunan talâk, mükreh ve sarhoşun talâkı) dört mezhebin de dışına çıkılarak İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in görüşleri benimsenmiştir.

Kanunun birçok maddesinde ailenin saygınlığı ve evlilik kurumunun muhafazası öncelenmiş hatta kadınların konumu daha fazla gözetilmiştir. Söz gelimi koca muhâleaya razı ancak bedel üzerinde bir anlaşmazlık söz konusu ise hâkim tarafından uygun bir bedel takdir edilmek suretiyle koca muhâleaya zorlanmaktadır. İslam hukukuna uygun olarak süresiz nafakaya izin verilmemiş, boşanmış kadının maddî imkânı yoksa veya nafakasını temin etmekle yükümlü başka bir kimsesi yoksa bu sorumluluk babaya verilmiş ancak her boşanmış kadına takdir edilen mut'a nafakasının süresi -36 aya kadar çıkarılmak suretiyle- hiçbir Arap ülkesinde olmadığı kadar uzun tutulmuştur. Kanun koyucu, isabetli olarak karının çocuklarla ilgili hidâne, nafaka gibi herhangi bir haktan feragat etmesi üzerine yapılacak muhâleayı reddetmiştir. Boşanma sürecinde gerek vekâlet kurumuna izin verilmiş olması gerekse de hâkime veya hakemlere tevdi edilen tarafların arasını ıslah etme görevi, yine kadın ve ailenin mahremiyetiyle yakından ilgilidir.

Bir konuda mezheplerin veya tarihe mal olmuş şahsiyetlerin görüşlerinden çağın ihtiyaç ve gereklerine, maslahata uygun olanları seçerek iktibas etmek ve telif yapmak suretiyle kanun tedvin etmek, meşruiyeti tartışılan bir husus olmakla beraber Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile başlayan bu yöntem ve süreç hala devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddin. *el-Abvâlu's-Şabsiyye fî's-Şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984.
- Acar, H. İbrahim. *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: EKEV Yayınları, 2000.
- Adevî, Mustafa. *Abkâmu't-talâk fî şer'ati'l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1988.
- Akgündüz, Ahmed. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı, 2012.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30: 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Mimoza Yayınları 2015.
- Aydın, M. Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yay., 2017.
- Aydın, M. Âkif. "Liân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27: 1723. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Aydın, M. Âkif. "Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol". *İslâmî Araştırmalar*, 8/3-4, (1995), 166-172.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus. *Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Abkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâ't-türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tabâvî*. thk. İsmetullâh İnâyetullâh Muhammed ve dğr. Beyrut-Medine: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sıbâh tâcu'l-luga ve sıbâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Şerîf. *et-Ta'rîfât*. thk. Âdil Enver Hızır. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.

- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Çınar, Fatih vd. “Öfkeli Şahsın Boşaması ile İlgili Rivayetin İslam Hukuku Bağlamında Değerlendirilmesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXIX, (2017), 243-260.
- Dalgın, Nihat. *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2001.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ala şerhi'l-kebîr, Dârü'l-Fikr*. (t.y.),
- Ebû Hamide, Abdülhâfız Yusuf Ulyân. “Hükümlünün ‘Mahrem Görüşme’ Hakkı -İslam Hukuku ve Ürdün Kanunu Arasında Mukayeseli Bir İnceleme”, trc. Mustafa Hayta-Ömer Korkmaz, *Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 37, (2014), 207-232.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Abvâli's-şahsiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1957.
- Esen, Bilal, “İslam Muhâkeme Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin (eş-Şehâde bi't-Tesâmu) Kabulü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, XV/2, (2015), 257-281.
- Gayretli, Mehmet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *Ahkâmu'l-abvâli's-şahsiyye fî's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Hassenein, Ahmed Samir. “İslam Ceza Hukuku'nun Katar Ceza Kanunu Üzerindeki Etkisi = The Impact of Islamic Criminal Law on the Qatari Penal Code = Eseru Ahkami's-Şeriatî'l-İslâmiyye ala Kanuni'l-Ukubati'l-Katar”. çev. Soner Duman, *İslam Ceza Hukuku = Islamic Criminal Law = El-Kânûnü'l-Cinâiyyü'l-İslâmî*, ed. Abdurrahman Eren vd., (İstanbul: Lale Yayıncılık 2017), II/50-77.
- Hayta, Mustafa. “İslam Boşanma Hukukunda Müt'atü't-Talâk”. *INOCTE 2016 International New Tendencies Congress in Ottoman Researches*, 405-424, Sarajevo, October 7 – 9, 2016.

- Heyet. *el-Fetava'l-Hindiyye*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu'avvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *Kitâbü'l-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîne*. nşr. Muhammed el-Morîtânî, Riyad: Mektebetü'r-Riyâzi'l-Hadîsiyye, 1978.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-mubtâr alâ'd-Dürri'l-mubtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid, Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed. *el-Kavaninu'l-Fıkhiyye*. thk. Abdullah el-Menşavi, Kahire: Daru'l-Hadis, 2005.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdulğaffâr Süleyman el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *es-Savâ'ıku'l-mürsele 'ale'l-Celmiyye ve'l-Mu'attıla*. nşr. Ali b. Muhammed ed-Dahîlullah. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-alemin*. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1423.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *İğâsetü'l-lehfân fî hükmi talâki'l-gadbân*. nşr. Muhammed Afîfî, Beyrut-Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmî -Mektebetü Ferkad el-Hânî, 1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Zadu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin Türkî-Adulfettâh Muhammed el-Hulû. Riyad: Dâru alemlî'l-Kütüb, ts.

- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhim. *el-Babru'r-râik şerbu Kenzî'd-dakâik*. 2. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tabsîl*. thk. Muhammed Hacî ve dğr. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *Mecmû' u'l-fetâvâ*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî. Medine: Mecma' u'l-Meliki Fehd, 2004.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *el-Fetava'l-kübra*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, 1987.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah. *Abkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammad İbrâhim el-Hifnevî-İsmâil Muhammed Şendîdî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2011.
- İnce, Serhat. *Katar ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri 1981-2010 Arası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz yayıncılık, 2014.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmıyye, 1986.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*. thk. Abdüllatîf Hamîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl. Kuveyt: Müessesetü Garâs, 2004.
- Korkmaz, Ömer. *Osmanlı Aile Hukuku (18. yy. Örneği)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Kurşun, Zekerıya. "Katar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25: 29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim Etfîş. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdı, Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmıyye, 1994.

- Merdâvî, Alâuddin Ebü'l-Hüseyn Ali b. Süleyman. *el-İnsaf*. thk. Muhammed Hamid el-Fıkkî, y.y. 1956.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhâneddin Ali. *el-Hidâye şerbu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde. Dımaşk: Dâru'l-Farfûr, 2006.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yay., 1996.
- Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed. *Tilbetü't-talebe fî'l-ıstulâbâtî'l-fıkhiyye*. nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ. *el-Mecmu' şerbu'l-Mübezzeb li's-Şîrâzî*. thk. Muhammed Necib el-Mutîi, Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Orhan, Fatih. *Fıkah ve Özgürlükler Bağlamında İrtidat*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Sahnûn, Abdusselâm b. Saîd b. Habîb. *el-Müdevenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- San'anî, Muhammed b. İsmail Emir. *İcabetü's-sa'il şerbu Bugyeti'l-amil*. thk. Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâğî-Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdel. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-ulûm: Belâgat*. trc. Zekeriya Çelik, İstanbul: Litera, 2017.
- Semerkandî, Alaeddîn Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Şafîi, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *Kitâbü'l-Üm*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- Şâkir, Muhammed. *Nizâmu't-talâk fî'l-İslâm*. Mektebetü's-Sünne, y.y. ts.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr şerbu Münteka'l-abbâr min abâdîsi seyyidi'l-ehyâr*. nşr. İsmâüddin es-Sabâbî, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan. *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

- Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ali. *el-Mübezzeb fî fıkhi'l-İmâmi's-Şâfîi*. nşr. Zekerîyya Umeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ali. *et-Tenbîh fî fıkhi'l-İmâmi's-Şâfîi*. thk. Ali Mu'avvaz-Âdil Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Şîrbînî, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Muhtasarü İbtîlâfi'l-'ulemâ*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Turan, M. Fatih. "Hanefilerin Kinâyeli Sözlerle Yapılan Boşamaları Bâin Talâk Sayması Üzerine Bir Analiz", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 27(2016), 421-442.
- Yaşar, Mehmet Aziz "Şâfî Hukuk Düşüncesinde Annenin Süt Emzirme Yükümlülüğü ve Sütannelik Uygulaması", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/9 (Ocak 2018), 169-200.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beytü'l-müslim fî's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Osman b. Ali. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhi'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1985/1405.